

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПОНЯТЬ У СХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ 1857-1863 РОКІВ

Анотація. У статті проаналізовано наукові терміни, що використовувалися в східноукраїнських підручниках 1857-1863 років: подано аналіз цих мовних одиниць у зіставленні з нормами сучасної української літературної мови, здійснено їх тематичну класифікацію, визначено основні джерела та окреслено основні тенденції функціонування у тексті підручників.

Ключові слова: підручник, термін, науковий стиль, норми сучасної української літературної мови.

Summary. Scientific terms used up in the Ukrainian textbooks published in 1857-1863 in Eastern Ukraine are analysed in the article. The analysis of terms is given in comparison with the norms of modern literary Ukrainian, their thematic classification is realized, basic sources are determined and basic tendencies are outlined.

Key words: textbook, term, scientific style, norms of the modern literary Ukrainian language.

В академічному виданні «Стиль і час» (К., 1983) знаходимо думку про те, що науковий стиль нової української літературної мови почав формуватися приблизно з другої половини XIX ст.: у Східній Україні — від часу появи науково-популярних публікацій журналу «Основа» (1861-1862), а в Західній — від брошур товариства «Просвіта», що з'явилося у Львові 1868 року [19: 136]. У підручнику «Українське термінознавство» Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк (Львів, 1994) відзначено, що перший особливо плідний період у процесі творення й укладання нової української наукової термінології пов'язаний із журналом «Основа» та діяльністю Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Галичині, заснованого в 1873 році [8: 22]. Однак інформація щодо історії розвитку нової української наукової термінології XIX ст. в Східній Україні буде неповною, якщо не брати до уваги, крім публікацій «Основи», інших східноукраїнських праць середини й другої половини XIX ст.

Термінна лексика вживалася в працях, написаних у Східній Україні новою українською літературною мовою, ще до появи журналу «Основа». Назви на позначення наукових понять були представлені в історіософському трактаті М. Костомарова «Закон Божий (Книга битія українського народу)» (написаний приблизно в 1845-1846 роках, тривалий час існував у рукописі, декілька разів перевидався в XX ст.); в історичних, мовознавчих та літературно-критичних працях П. Куліша («Україна. Одъ початку Вкраины до батька Хмельницького» (К., 1843), буквар (СПб., 1857, 1861), передмови до видань художніх творів Марка Вовчка (СПб., 1858), Г. Квітки-Основ'яненка (СПб., 1858), передмова до альманаху «Хата» (СПб., 1860), стаття «Дві мови, книжня і народня» (напис. 1859-1863, вперше надрук. 1914) тощо); у передмові М. Гатцука до фольклорного збірника «Ўжинок рідного полѧ» (М., 1857) та нарисі М. Гатцука «Озірк на вістѧ моѳи л'уду Козакорус'кого і ѳго Ўкраїн», що був уміщений на с. 11-48 того ж збірника (докладніший перелік україномовних

наукових праць середини XIX століття, написаних у Східній Україні, див. у нашій статті [21]).

У цій статті зупинимось на характеристичіці наукових термінів, що представлені в україномовних підручниках, виданих у підросійській Україні протягом 1857-1863 років. У дослідженні ставимо такі завдання: 1) подати огляд літератури питання; 2) дослідити терміноназви, виявлені в обстежених підручниках, у кількох аспектах: а) здійснити тематичну класифікацію цих назв; б) визначити основні джерела термінів; в) окреслити основні тенденції функціонування термінних назв у текстах підручників; г) охарактеризувати терміноназви в зіставленні з нормою сучасної української літературної мови.

Джерельною базою нашого дослідження послужили такі підручники: 1) букварі: «Грамаатка» Пантелеймона Куліша (СПб., 1857), «Домашня наука. Ч. I. Початкы» Каленика Шейковського (К., 1860), «Українська абетка» Миколи Гатцука (К., 1861), «Букварь южнорусскій» Тараса Шевченка (СПб., 1861), «Азбука по методѣ Золотова для южно-русскаго края» Олександра Строніна (Полтава, 1861), «Українська грамаатка» Іллі Деркача (М., 1861), «Грамаатка за для українського люду» Леоніда Яценка (М., 1862); 2) хрестоматія «Домашня наука. Ч. II. Выш'ші початкы» К. Шейковського (К., 1861); 3) арифметики: «Арихметика» Данила Мороза (К., 1862), «Арихметика або шотниця» Олександра Кониського (СПб., 1863); 4) підручник із природознавства «Де-що про світѣ Божий» колективу авторів — членів Київської Старої громади (К., 1863). Усього обстежено понад 1300 терміноназв.

Наукова термінологія аналізованих праць уже була в полі зору дослідників. Лінгвістичі терміни другого видання букваря П. Куліша (СПб., 1861), підручників І. Деркача, Т. Шевченка, Л. Яценка та М. Гатцука коротко розглянуті в праці І. Огієнка «Історія української грамаатичної термінольогії» (1908) [7]. Дослідник зауважив, що в зазначених працях представлено небагато мовознавчих термінів. У «Грамаатці» П. Куліша автор виділив

терміноназви *азбука маленька, азбука стрічна, азбука прописна, азбука крива*; в букварі І. Деркача — *приголосні, голосні, півголосні, зазначки, витінка* 'наголос', *склади прости, склади перевернуті*; у підручнику Л. Яценка — *значок* 'буква', *голос* 'звук', *слово односкладне, слово двохскладне*. І. Огієнко стверджує, що в букварі І. Деркача вперше зафіксовані деякі назви звуків: *приголосні, голосні, півголосні, зазначки*. Автор статті також відзначив, що в підручниках Т. Шевченка та М. Гатчука немає лінгвістичних термінів, які заслуговують на увагу [7: 115-116].

Мовознавча термінологія підручників П. Куліша та Л. Яценка була об'єктом спостережень у праці Н.А. Москаленко «Нарис історії української граматичної термінології» (К., 1959). Дослідниця відзначила, що в букварі Л. Яценка можна знайти оригінальну фонетичну термінологію. Н. Москаленко стверджує, що терміни *голос* 'звук', *буква, значок* 'буква', *голосний, приголосний* уперше вжиті в підручнику Л. Яценка [6: 57].

І.К. Курабцева в невеликій розвідці «Науково-культурне значення «Букваря южнорусского» Т. Шевченка і «Граматки» П. Куліша» (2004) подала докладний опис структури підручників Т. Шевченка й П. Куліша, окреслила внесок цих авторів у формування наукової термінології української мови. Авторка слушно зауважила, що ці праці «мали неабияке значення для розвитку навчальної літератури українською мовою, для формування і розвитку української наукової термінології» [5: 114]. У «Граматці» П. Куліша (1857) дослідниця зафіксувала 300 термінів та номенклатур, серед яких виділила 11 терміногруп: 1) лінгвістичні терміни і номенклатури, 2) літературознавчі, 3) конфесійні, 4) педагогічні, 5) суспільно-політичні, 6) математичні, 7) фізичні, 8) астрономічні, 9) історичні, 10) військові, 11) музичні. І. Курабцева зазначила, що переважна більшість термінів та номенклатур, ужитих у підручниках П. Куліша й Т. Шевченка, функціонує і в сучасній українській літературній мові [5: 116].

У досліджуваних підручниках, як уже зазначалося, ми зафіксували більше 1300 терміноназв. У результаті спостережень ми прийшли до таких загальних висновків, що окреслюють найпомітніші тенденції в обстеженій терміносистемі.

1. Простеживши подальшу долю терміноназв, зокрема охарактеризувавши виявлені в підручниках терміни в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови, ми виявили такі групи термінних назв:

1.1. Значна частина термінів ($\approx 50\%$) стала нормою в сучасній українській літературній мові, ці лексеми зафіксовані в СУМі або ВТССУМі без ремарок *діал., розм., рідко, заст.* та / або подані в найбільших сучасних термінологічних словниках української мови [13; 14; 15; 1; 2; 3; 9; 10; 11; 12; 16; 17; 18; 22]. У складі цих мовних одиниць ми виділили такі групи спеціальних назв:

релігійознавчі (*Ангель, Аїгол* [К1: 68; Г.: 1], *архирей* [К1: 59], *Біблія* [К1: 45] та ін.); географічні (*рівнина* [Ш2: 10], *підд'ї* [Г.: 89], *екватор* [ДсБ: 27] та ін.); математичні (*задача* [К1: 102; К.: 19], *дробь, дрібь* [М.: 13; К.: 26], *пропорція* [К.: 49] та ін.); технічні (*гребля* [Ш.: 23], *колесо* [М.: 32; К.: 24; ДсБ: 22], *вісь* [ДсБ: 22] тощо); мовознавчі (*орфографія* [Г.: IV], *вимова* [Я.: 3], *кома* [К.: 35] та ін.); біологічні (*життя* [ДсБ: 79], *тіло* [ДсБ: 61], *коріння* [ДсБ: 103] тощо); сільськогосподарські (*нива* [К1: 100; М.: 16; ДсБ: 32], *отара* [К1: 46; М.: 32], *розьма* [Г.: 91] та ін.); економічні (*товари* [К1: 128], *збут* [Г.: 62], *оборот* [К.: 60] тощо); суспільно-політичні (*громада* [К1: 32; Ш2: 12; Д.: 21; Я.: 21; ДсБ: 5], *законь* [К1: 60; Ш.: 8; С.: 21; ДсБ: 10], *право* [К1: 29; ДсБ: 9] та ін.); фізичні (*форма* [Ш2: 9], *вага* [ДсБ: 24], *сила* [ДсБ: 76] тощо); педагогічні (*урок* [К1: 8; Д.: 3; Я.: 3], *школа* [Я.: 4], *освіта* [ДсБ: 28] та ін.); літературознавчі (*вірші* [К1: 25; Г.: V], *загадка* [Ш1: 12; М.: 32], *поет* [К.: 23] та ін.) тощо.

До групи нормативів відносимо також історизми — лексеми, що подані в сучасних нормативних словниках із ремаркою *іст.* (*гетьмань* [К1: 27], *злпорожец* [Г.: 40], *отамань* [Ш.: 14], *орда* [С.: 13] тощо), оскільки в циклі історичних наук (історія України, всесвітня історія та ін.) ці слова належать до активної лексики і живаються як терміни.

До нормативів умовно відносимо також такі назви спеціальних понять, які відрізняються від сучасних усталених назв на рівні фонетики (*церкотно-модлянікка мова* [Г.: III], *пріповідьткн* [Г.: III], *букварь* [Ш.: 1], *меридиань* [ДсБ: 28] та ін.), акцентуації (*вимова* [Я.: 3], *малярство* [Я.: 20] тощо) та морфології (іменник *дробью* [К.: 27] (пор. суч. літ. *дробом*), *святости* [К1: 26] (пор. суч. літ. *святості*) та ін.). Це робимо у зв'язку з міркуванням, що при вивченні термінних назв в історичному розвитку одним із найважливіших завдань є виявлення нових номенів.

1.2. У підручниках виявлена помітна кількість ($\approx 10\%$) термінних назв, які не стали нормою наукового стилю сучасної української літературної мови. Такі лексеми в СУМі та ВТССУМі подані з певними ремарками — *діал., зах., розм., рідко, заст., арх.* Ці назви ми кваліфікуємо як лексичні ненормативи. У їх складі виділяємо кілька груп, спираючись на місце, яке ці номени посіли в системі сучасної літературної мови, та на ремарки в сучасних нормативних словниках і на лексичне значення слів:

а) архаїзми (з ремарками в суч. словниках *заст., арх.*) становлять $\approx 5\%$ від усієї кількості термінів. Це слова, які в сучасній літературній мові належать до пасивної лексики, що рідко вживається в повсякденному спілкуванні носіями сучасної української літературної мови [20: 230]. До архаїзмів належать такі терміни: *державець*

‘володар’ [К1: 32], *дўка* ‘багач’ [Г.: 69] тощо (сусп.-пол.); *кніжніць* ‘знавець церковних книг’ [К1: 52], *рукоположенне* ‘рукопокладення’ [К1: 84] та ін. (рел.); *язіць* ‘мова’ [К1: 78], *артыкул* ‘розділ’ [Ш2: 4] тощо (лінгв.); *горныло* ‘горно’ [Ш.: 9], *тепломір* ‘термометр’ [ДсБ: 54] та ін. (техн.); *граматка* ‘буквар’ [К1: 1; Д.: 1; Я.: 1], *наука* ‘навчання’ [Ш2: 3; Д.: 21; Я.: 14; М.: 3; К.: 68; ДсБ: 4] та ін. (пед.) тощо;

б) близько 1 % складає рідковживана лексика. Це пасивна лексика сучасної української літературної мови, до якої належать слова, що рідко вживаються її носіями в повсякденному житті і подані в СУМі та ВТССУМі з ремаркою *рідко*. До цієї групи ми віднесли такі лексеми: *схід* ‘схід’ [Г.: 89], *струмень* ‘струмок’ [ДсБ: 81], *усте* ‘гирло’ [ДсБ: 82], *крупи* ‘атмосферні опади’ [ДсБ: 118] (геогр.); *іменя* ‘ім’я’ [ДсБ: 37] (лінгв.); *письмаць* ‘письменна людина’ [ДсБ: 4] (пед.); *дань* ‘данина’ [К1: 30] (сусп.-пол.); *пароси* ‘проміння’ [ДсБ: 114] (фіз.) та ін.;

в) розмовна лексика (з ремаркою *розм.*) становить близько 2 %. Сюди належать слова, які здебільшого характерні для розмовно-побутового стилю усного літературного мовлення. До цієї групи ми віднесли такі термінні назви: *законники* ‘знавці законів’ [К1: 2], *орґанізація* ‘управління’ [Г.: 117], *грянниця* ‘кордон’ [К1: 146] (сусп.-пол.); *перекупка* ‘перекупниця’ [М.: 22], *вісьмигривениць* ‘монета вартістю 80 копійок’ [М.: 65], *полтинниць* ‘монета вартістю 50 копійок’ [М.: 65] (екон.) тощо;

г) близько 1 % термінних назв підручників займає діалектна лексика (з ремарками *діал.*, *зах.*). Сюди належать мовні одиниці, які не є нормою сучасної української літературної мови, вони вживаються в художньому стилі з певною стилістичною метою [З.: 65]. До цієї групи віднесені такі назви: *звізда* ‘зірка’ [К1: 52], *время* ‘час’ [К1: 84] (астр.); *прывістка* ‘приповідка’ [Ш1: 9] (літ.); *довгь*, *долгь* ‘борг’ [К.: 65] (екон.); *теча* ‘рідина’ [ДсБ: 79] (фіз.); *вугля* ‘вугілля’ [ДсБ: 93] (геол.) тощо;

г) слова, подані в СУМі або ВТССУМі з двома ремарками, складають ≈ 1 %: *розм., рідко: нлзійко* ‘назва’ [Г.: 10] (лінгв.); *зложіти* ‘дати’ [К1: 101] (мат.); *годь* ‘рік’ [К1: 113] (астр.); *городь* ‘місто’ [К1: 31; Я.: 21; Ш.: 9; М.: 19] (сусп.-пол.); *криця* ‘кресало’ [ДсБ: 50] (техн.); *розм., заст.*: *хунть* ‘фунт’ [К.: 14] (фіз.); *примір* ‘приклад’ [К.: 60] (мат.); *мужик* [С.: 19] (сусп.-пол.); *заст., діал.*: *смоць* ‘насос’ [ДсБ: 77] (техн.), *Ликові* ‘святий мученик Маккавеїв’ [Г.: 95] (рел.) та ін.

1.3. Близько 7 % зафіксованих термінів відрізняються від сучасної норми словотворчою будовою (словотворчі ненормативи). Сюди належать терміни: *поділь* ‘мат. дія ділення’ [К1: 100], *частини* ‘частка’ [Г.: 85] та ін. (мат.); *м’який значок* ‘м’який знак’ [Я.: 16], *двохскладне слово*

‘двохскладне слово’ [Я.: 7] та ін. (лінгв.); *прилоўки* ‘прислів’я’ [Г.: 55], *прісказка* ‘приказка’ [Я.: 21] (літ.); *учениць* ‘учень’ [К1: 15; Ш2: 3] (пед.); *убітокь* ‘збиток’ [К1: 93], *кредитний білетикь* ‘кредитний білет’ [М.: 65] (екон.); *обмылки* ‘помилки’ [Ш2: 3], *коректа* ‘коректор’ [Ш2: 3] (друк.) та ін.

1.4. Помітну частину (≈ 23 %) займають терміни, які не стали нормою сучасної української літературної мови, вони не подані в СУМі, ВТССУМі, найбільших сучасних термінологічних словниках [13; 14; 15; 1; 2; 3; 9; 10; 11; 12; 16; 17; 18; 22] або внесені до цих лексикографічних праць з іншим значенням: *первосвятитель* [К1: 84], *браць* ‘шлюб’ [К1: 85] та ін. (рел.); *виходь* ‘добуток’ [К.: 6], *підхідь* ‘відношення’ [К.: 48] тощо (мат.); *внтінка* ‘вимова’ [Г.: 53], *внтінка* ‘наголос’ [Д.: 9], *звїнка* ‘паерик’ [Г.: 10] та ін. (лінгв.); *самопраця* ‘самостійна робота’ [Ш2: 6], *світничь* ‘учитель’ [Г.: Ш; Я.: 3] тощо (пед.); *вселенна* ‘всесвіт’ [К1: 84], *минуца* ‘хвилина’ [К1: 113; К.: 15; М.: 66] (астр.); *плаціна* ‘рівнина’ [К1: 28], *східь* ‘північ’ [Г.: 89] та ін. (геогр.); *пословіця* ‘прислів’я’ [К1: 94; Ш.: 23], *преслівьє* ‘передмова’ [М.: 3], *привічка* ‘передмова’ [Г.: Ш] тощо (літ.); *водорідь* ‘водень’ [ДсБ: 73], *духь* ‘газ’ [ДсБ: 51], *кислорідь* ‘кисень’ [ДсБ: 73] (хім.) тощо.

2. В обстеженій термінній лексиці окреслені такі основні джерела поповнення: а) слова з народної мови, що позначали спеціальні поняття в народній мові: *плугь*, *сівба*, *оранка*, *вітряць* та ін.; б) лексика, почерпнута зі староукраїнської літературної мови. Близько 25 % досліджуваних термінів зафіксовано в «Словнику староукраїнської мови XIV — XV ст.» (К., 1977-1978), 1-13 випусках «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.» (Львів, 1994-2006) та «Історичному словнику українського язика» за ред. Є. Тимченка (Харків, К., 1930-1932). Сюди, зокрема, належать терміни *азбука*, *буква*, *вимова*, *буквар*, *грамота*, *право*, *власність*, *купець* та ін.; в) запозичення з латинської (*екваторь*, *меридиань*, *проценть*, *натура*, *селітра* тощо), грецької (*орфографія*, *архметика*, *Євангеліє*, *телеграфь* та ін.), церковнослов’янської (*Крещеніє*, *вознесеніє*, *Причащеніє* тощо) та інших мов; г) творення термінів різними способами: 1) лексико-семантичним (переосмислення), здебільшого це — термінологізація загальноживаних слів, наприклад: *вітерь* (геогр.), *тепло* (фіз.), *тіло* (фіз.) та ін.; 2) шляхом творення у формі дво- та кількокомпонентних назв: *розтоплене каміння* ‘магма’, *тіло текуче* ‘рідина’, *тіло духове* ‘газ’, *подільна частина* ‘дріб’ тощо; 3) шляхом калькування, найчастіше з російської мови. Найбільшою мірою це стосується математичної термінології: *складанне* ‘додавання’ < рос. *сложение*; *приложити* ‘дати’, *прикладувати* ‘давати’ < рос. *сложить*, *склады-*

вать; зменша́ємо ‘зменшуване’ < рос. уменьшае-мое тощо.

3. Простеживши функціонування термінних назв у підручниках, ми прийшли до таких висновків:

а) у текстах підручників широко виявляється варіантність у системі термінних назв, що властиво для початкових етапів формування термінних систем. Виявлена варіантність двоякого плану:

— варіантність у тексті одного підручника. Яскравою з цього погляду є «Арифметика» О. Кониського, де автор уводив по кілька синонімів на позначення одного й того ж терміна, наприклад: «У Арифметиці зь простими числами чотири справи, або дії: *складанне* (зложенне), *одлічь* (вчитанне); *помноженне* (умноженне) и *поділь* (діленне). А зь именованими числами до сіхъ справъ додається ще дві: *роздрібъ* (роздробленне) и *обертанне* (превращенне)» [К.: 2]. Така варіантність термінів характерна й для інших підручників: *писмне́ / орфографіа́, Днища́ / днина, Стѣден / пі́дніч* (М. Гатцук); *буква / значокъ* (Л. Яценко), *подільна частина / дробъ* (Д. Мороз); *меридианъ / південникъ, тепломір / термометр, екваторъ / рівноденник* (ДсБ) тощо;

— варіантність у системі всіх підручників. Наприклад, у букварі Л. Яценка слово *вимова* вживалося в сучасному нормативному значенні ‘спосіб вимовляння слів, окремих звуків’, а в підручниках М. Гатцука, І. Деркача в цьому ж значенні вживалася лексема *витинка*. Сучасний термін *передмова* в працях виражався як *преслівѣ* (Д. Мороз), *присвітка* (М. Гатцук), *пэрэдове слово* (К. Шейковський) і *передне слово* («Де-що...») тощо;

б) у підручниках простежена тенденція уніфікації термінів. Наприклад, слово *складання* у значенні ‘мат. дія додавання’ вживали П. Куліш, Д. Мороз, О. Кониський; *наука* ‘навчання’ — П. Куліш, К. Шейковський, І. Деркач, Л. Яценко, Д. Мороз, О. Кониський, «Де-що...»; *хвилина* — П. Куліш, О. Кониський, Д. Мороз тощо;

в) для досліджуваних підручників характерне використання описових форм на позначення понять, що сьогодні називаються одним терміном: *склянна дудочка, зь одного кінця запаяна* («Де-що...») — суч. *пробірка*; *слова́, въ якіхъ два склади́* (І. Деркач) — суч. *двоскладове слово* (Л. Яценко вживав термін *двохскладне слово*). У підручнику «Де-що...» вживаються описові форми *стекольце, що все показує більшимъ* [ДсБ: 50], *стекольця, що збірають докупи соняшне проміння* [ДсБ: 52], *скло, черезъ котре все маленьке видаватиметься намъ більшимъ* [ДсБ: 86 (прим.)], хоча в цій же праці наявні двокомпонентні назви *побільшаюче*

шкло, зближаюче шкло [ДсБ: 43] з тим же значенням.

Необхідно зробити уточнення стосовно певних термінів, зокрема щодо їх авторства та часу фіксації. У результаті спостережень ми виявили, що лінгвістичні терміни *голосний, приголосний* мають давнішу фіксацію, ніж це стверджується в науковій літературі, зокрема в працях І. Огієнка та Н. Москаленко. Ці терміноназви ми зафіксували ще в букварі К. Шейковського 1860 року [Ш1: 3]. Тому не зовсім точними є твердження І. Огієнка [7: 116] та Н. Москаленко [6: 57] про те, що авторами цих терміноназв є І. Деркач (у букварі 1861 року) та Л. Яценко (у букварі 1862 року).

У підсумку відзначимо: 1) становлення наукового стилю нової української літературної мови відбувалося до появи журналу «Основа», тобто раніше, ніж це зазначено в наявній науковій літературі [див. 19: 136; 8: 22]. Вагому роль у цьому процесі відіграли підручники 1857-1863 років, призначені для недільних шкіл: букварі П. Куліша, К. Шейковського, М. Гатцука, Т. Шевченка, О. Строніна, І. Деркача, Л. Яценка, хрестоматія К. Шейковського, арифметики Д. Мороза, О. Кониського та підручник із природознавства «Де-що про світъ Божий»; 2) у підручниках формується розгалужена термінна система української мови. Зокрема, виявлені такі терміногрупи: релігієзнавча, мовознавча, літературознавча, математична, педагогічна, суспільно-політична, економічна, сільськогосподарська, технічна, фізична, астрономічна, географічна, геологічна, військова, медична, історична, мореплавна, друкарська, ботанічна, етнографічна, музична, живописна та ін.; 3) джерела поповнення термінів традиційні (народна мова, лексика зі староукраїнської літературної мови, запозичення, різні способи творення (термінологізація, калькування, творення дво- чи кількокомпонентних назв); 4) простежуються певні тенденції функціонування термінів у підручниках: а) поширене явище варіантності; б) має місце тенденція уніфікації термінів; в) використані описові форми термінних понять; 5) подальша доля терміноназв, зафіксованих у досліджуваних нами підручниках, в українській літературній мові склалася по-різному: у складі підручникових термінів виявлена приблизно однакова кількість таких, що стали нормою в сучасній українській літературній мові (нормативів), і таких, що не стали сучасною нормою в українській мові (словотворчі і лексичні ненормативи); 6) окремі терміни (*голосний, приголосний*) мають давнішу фіксацію, ніж це стверджувалося раніше в науковій літературі. Ймовірно, такі уточнення можна зробити й стосовно інших термінів, якщо взяти до уваги всю наукову літературу з історії термінології української мови.

Список умовних скорочень

ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.

- Г. — Гаццук Микола. Українська абетка. — Москва: У друкарні Університетської друкарні [1861]. — 117 с.
- Д. — Деркач Ілья. Українська граматка. — М.: В друкарні Каткова и Т-ва, 1861. — 21 с.
- ДСБ — Де-що про світ Божий. — К.: В друкарні Минятова и Федорова, 1863. — 119 с.
- К. — Конисський Олександр. Арихметика або шотниця. — СПб.: В типографії П.А. Куліша, 1863. — 68 с.
- К1 — Куліш П. Граматка. — СПб.: В друкарні П.А. Куліша, 1857. — 149 с.
- М. — Морозь Данило. Арихметика. — К.: У друкарні А. Гаммершмида, 1862. — 68 с.
- С. — Стронін О. Азбука по методу Золотова для южно-русского края. — Полтава: В губернской типографії, 1861. — 25 с.
- СУМ — Словник української мови : в 11 т. — К.: Наук. думка, 1970-1980.
- Ш. — Шевченко Т. Букварь южнорусский. — СПб.: В печатни Гогенфельдена и К°, 1861. — 24 с.
- Ш1 — Шэйковский К. Домашня наука. Ч. I: Початки. — К.: Університетської друкарні, 1860. — 13 с.
- Ш2 — Шэйковский К. Домашня наука. Ч. II: Вышші початки. — К.: У друкарні И. и А. Давы, 1861. — 19 с.
- Я. — Яценко Л. Граматка за для українського люду. — М.: В друкарні Каткова и Т-ва, 1862. — 23 с.

Література

1. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. — К.; Львів : Варта, 1995. — 384 с.
2. Великий російсько-український політехнічний словник / За ред. О.С. Благовещенського. — К.: Чумацький шлях, 2002. — 749 с.
3. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. — К.: Вища школа, 1985. — 360 с.
4. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А.П. Коваль. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. — 307 с.
5. Курабцева І.К. Науково-культурне значення «Букваря южнорусского» Т. Шевченка і «Граматки» П. Куліша / Курабцева І.К. // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — № 51. — С. 114-116.
6. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології / Н.А. Москаленко. — К.: Рад. школа, 1959. — 224 с.
7. Огієнко І. Історія української граматичної термінології / Іван Огієнко // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. — Кн. I. — К.: З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки, 1908. — С. 94-129.
8. Панько Т.І. Українське термінознавство : підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
9. Політичний словник / За ред. В.К. Врублевського, В.М. Мазура, А.В. Мяловицького. — Вид. друге. — К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1976. — 592 с.
10. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. — Львів : Свічадо, 2001. — 160 с.
11. Російсько-український будівельний словник / Уклад. В.М. Гордєєв, Р.Я. Зельцер, Є.А. Кожан та ін. — К.: Укразхбудінформ, 1994. — 510 с.
12. Російсько-український математичний словник / Уклад. В.Я. Карачун, О.О. Карачун, Г.Г. Гульчук. — К.: Вища школа, 1995. — 258 с.
13. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С.П. Вассер, І.О. Дудка, В.І. Єрмоленко та ін. — К.: Наук. думка, 1996. — 660 с.
14. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленюк та ін. — К.: Наук. думка, 1998. — 892 с.
15. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф. Андреш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко. — К.: Наук. думка, 1994. — 600 с.
16. Російсько-український словник фізичних термінів / Уклад.: Ю.В. Караван та ін.; За ред. О.Б. Лисковича. — К.: Вища школа, 1994. — 311 с.
17. Російсько-українсько-англійський військовий словник / Уклад.: В.Я. Карачун, І.А. Черненко, С.М. Чиж, О.О. Карачун. — К.: Техніка, 2001. — 750 с.
18. Словник соціологічних і політологічних термінів / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. В.І. Астахової, канд. філос. наук, доц. В.І. Даниленка, д-ра юрид. наук, проф. А.І. Панова. — К.: Вища школа, 1993. — 142 с.
19. Стиль і час : хрестоматія. — К.: Наук. думка, 1983. — 250 с.
20. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — 440 с.
21. Шаркань В. Наукова функція української мови в підросійській Україні в середині XIX століття. [У друці].
22. Шило Н. Російсько-український словник. Термінологічна лексика / Ніна Шило. — К.: ВЦ «Просвіта», 2004. — 212 с.